

YUSUF XOS HOJIBNING “QUTADG’U BILIG” ASARIDA ZONIM ASOSIDAGI KO’CHIMLAR TAHLILI

Odilova Dilobar

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU o‘qituvchisi
dilobarodilova@gmail.com

Rahmonova Zamira

TATU Farg‘ona filiali akademik litseyi o‘qituvchisi
zamir.rahmonova@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10653795>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 05-February 2024 yil

Ma’qullandi: 08- February 2024 yil

Nashr qilindi: 13- February 2024 yil

KEY WORDS

adib mahorati, ko‘chma ma’no, metafora, metonimiya, obrazlilik, tafakkur, zoonimlar, o‘xshashlik.

ABSTRACT

Hozirgi kunda qadimgi yozma yodgorliklar, mumtoz manbalarni o‘rganishda, ularni tahlil qilishda bir qator tadqiqot ishlari amalga oshirilmoqda. Olimlar mumtoz asarlarda yashiringan sir-u sinoatlarni yechish orqali tilimizning yanada ravnaq topishiga, so‘z boyligining rivojiga o‘zlarining katta hissalarini qo‘shib kelmoqda. Ana shunday lingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilishga arzigulik asarlardan biri, shubhasiz, Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” dostonidir. Asarda muallif metafora va metonimiya hodisasini ishtirokidagi zoonimlardan unumli foydalangan. Bu esa asarning badiiy ifodasini oshirishga, fikrni aniq ifodalashga, adibning so‘z qo‘llashdagi mahoratini aks ettirishga xizmat qilgan. Ushbu maqolada zoonim asosidagi ko‘chimlar xususida so‘z yuritiladi hamda asarda keltirilgan hayvonlar asosidagi metafora va metonimiya hodisalari tahlilga tortiladi.

Ma’lumki, tilning asosiy vazifalaridan biri kommunikativlikdir. Ammo kishilar so‘zlashuv jarayonida faqatgina fikr almashinish bilan cheklanib qolmay, borliqdagi voqea-hodisalarga o‘z munosabatlarini ham ifodalashga harakat qiladilar. Lug‘atimiz tarkibidagi so‘zlar narsa va hodisalarni atabgina qolmay, ayni vaqtda so‘zlovchining ifodalayotgan fikriga munosabatini, o‘z bahosini ifodalashni ham ko‘rsatadi. Bu munosabatlar qurshoviga erkalash, g‘azab, nafratlanish, qoyil qolish, kinoya, hayratkabi turli xil emotsional munosabat namunalari kiradi.

Nutqimizni ko‘chma ma’noda qo‘llangan so‘zlarsiz tasavvur etish juda qiyin. Bilamizki, ma’no ko‘chishining xilma-xil turlari mavjud. Ular ma’no ko‘chishining nima asosda yuzaga chiqishiga ko‘ra metafora, metonimiya, sinekdoxa, vazifadoshlik kabi guruhlariga bo‘linadi. Ular orasida keng tarqalgan ko‘chim turi metaforadir. “Metafora” bu – o‘xshashlikka asoslangan ko‘chim turi hisoblanib, bunda ma’no o‘xshashlik jarayoni asosida ko‘chadi va bu metaforaning muhim belgisi sanaladi. Nutqimizda obrazlilik, ekspressiv bo‘yoqdorlikni oshirish maqsadida narsa va hodisalar o‘rtasida o‘xshashlikka asoslangan so‘z va iboralarni ko‘chma ma’noda ifodalaymiz va bu esa nutqimizda metafora deb yuritiladi. Metafora tilning ajralmas bir qismi hisoblanadi. Bir predmetga (ba’zan harakatga) xos belgining nomi boshqa

bir predmetdagi belgiga ko'chirilishi metaforaning bir ko'rinishidir¹.

Metaforalar har bir xalqning badiiy ijodi, tafakkurining mahsuli bo'lib, asrlar davomida ijtimoiy-siyosiy hamda milliy-madaniy qarashlari zamirida vujudga kelgan. Tildagi metaforalarga qarab, tilning shakllanishini, taraqqiyotini, imkoniyatlarini baholash mumkin. Tilshunoslik sohasida metafora haqida yetarlicha taqdiqotlar olib borilgan bo'lsa-da, hali-hanuz unga bo'lgan qiziqish kamaygani yo'q. Sababi, ma'lum tildagi so'zlardan foydalanish uchun so'zlarning o'z ma'nosidan tashqari majoziy ma'nolarini ham birdek bilish lozim. Bu esa hozirgi kunda tilshunoslikda ko'chim turlarini har tomonlama o'rganib tadqiq qilish zarurligini anglatadi. Shu jumladan, bugungi kundagi metafora, metonimiya, sinekdoxa kabi ko'chim turlarining xususiyatlari, shu bilan birgalikda, ularning oldingi davrdagi ko'rinishlarini, farqlarini tadqiq qilish ham alohida ahamiyatga ega bo'lgan masalalar sirasiga kiradi. Bunda esa bizga qadimiy asarlar, obidalar yordamga keladi. Metaforalar xususiyatiga ko'ra o'xshatishlarga juda yaqin keladigan vosita hisoblanadi. O'xshatishlar kabi metafora ham ko'chma ma'noga asoslanadi hamda shaxs va predmetlar bir-biriga qiyoslanadi. Biroq metaforalarda o'xshatishdan farqli o'laroq *-dek, -day, -namo, -simon, -vash, kabi, singari, misoli, yanglig'*, *o'xshash* kabi vositalar qo'llanilmaydi. Agar adabiyotshunoslikda bu hodisalarni ham farqlaydigan bo'lsak, metafora orqali istiora san'ati, o'xshatish orqali esa tashbeh san'ati hosil bo'ladi. Biz tahlil qilayotgan "Qutadg'u bilig" asarida ham bu ikki lingvistik vosita orqali hosil bo'lgan ma'nolar ham talaygina.

"Qutadg'u bilig"dagi to'rtliklar o'zining sermazmunligi va serqirraligi bilan ajralib turadi. Muallif o'zi oldinga surgan g'oyalarni o'quvchiga obrazli va yaqqol ko'rsatib berish uchun bir qator badiiy san'atlarni mahorat bilan qo'llaganki, ular orasida metaforaning ham alohida o'rni bor. Bu borada ijodkor inson, tabiat, hayvonot olamiga tegishli obrazlardan keng foydalanadi. Zero, borliq turli simvollarga to'la va har bir ko'rinish o'zining ikkinchi ma'nosiga ega. "Qutadg'u bilig" asarida turli mansabdor shaxslar va ijtimoiy tabaqalarni ifodalovchi metaforalardan tashqari tabiat hodisalari va hayotdagi jarayonlar, voqea- hodisalarga doir metaforalar ham faol qo'llangan².

Asosiy qism

"Qutadg'u bilig" asarini tadqiq qilish jarayonida asarda qo'llanilgan zoonimlarning denotativ ma'nolaridan tashqari emotsional-ekspressivlikni ta'minlovchi ko'chma ma'nolariga ham duch keldik. Har bir tilda hayvon nomlari anglatadigan konnotativ semalar milliy-madaniy hamda diniy xarakterga ega bo'ladi. Bizgacha yetib kelgan yozma manbalardan shuni bilishimiz mumkinki, zoonimlar turkiy xalqlar hayotida va badiiy ijodida metaforik qo'llanishi tufayli shaxsning kuch-qudratini, mard va jasurligini, jasoratini ifodalovchi vosita bo'lishi bilan birgalikda shaxslarning ismlari va ularga qo'shilgan holda ijtimoiy mavqeyini, o'rnini bildiruvchi belgi sifatida ham keng ishlatilgan. Har bir tilda uchraydigan o'xshatish va metaforalar o'sha tildan foydalanayotgan xalq kabi qadimiy va o'z tarixiga egadir.

Ayrim jonivor nomlaridan iborat lisoniy vositalar badiiy nutq tarkibida moddiy-mantiqiy ma'nolaridan uzoqlashib, insonning muayyan xislat-xususiyatini obrazli tasvirlashda qo'llaniladi. Bunday paytda uning fe'l-atvori, yurish-turishi, aql-zakovati va jismoniy

¹ Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent: To'lqin, 2005. – B.88.

² Xolmuradova M. "Qutadg'u bilig" asarida parafrazalarning o'rni // Toshkent Islom universiteti ilmiy- tahliliy axboroti. –Toshkent, 2017. – B.123-129.

layoqatida mavjud bo'lgan xususiyatlar alohida qayd etiladi. Mazkur lisoniy vositalar kasb etgan timsoliy ma'nolar nutqqa hissiy ta'sirchanlik baxsh etadi. Insonning muayyan jonivor nomi bilan erkalatilishi, suyulishi yoki, aksincha, tahqirlanishi, haqoratlanishi odamlarning o'sha jonivorga nisbatan ijobiy yoki salbiy munosabatiga, qarashiga bog'liq bo'ladi³.

“Qutadg'u bilig” asarida zoonimlar bilan bog'liq bo'lgan o'ziga xos metafora namunalarini uchratishimiz mumkin. Asarda qo'llanilgan bu ko'chim turi o'zining ta'sirchanligi va betakrorligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. “Qutadg'u bilig”da qo'llanilgan metaforalarni A. Kasiyeva tadqiq etgan. Asar leksikasi bo'yicha ish olib borgan Mushtariy Xolmurodova asarda ishtirok etgan metaforalarni shartli ravishda ikki guruhga bo'lgan:

a) shaxs fe'l- atvorini ifodalovchi metaforalar;

b) tabiat hodisalari, narsa- buyum xususiyatlarini ifodalovchi metaforalar.

Uning ta'kidlashicha, asar matnida qo'llangan metaforalar ma'noni ta'sirchan ifodalashga, denotat xususiyatlari, belgilarini yoritishga, narsa-buyumlar o'rtasidagi o'xshashlikni anglashga xizmat qiladi. Badiiy asarlarda hayvonlar va qushlarning tasvirlari, ko'pincha, metaforaning manbasi sifatida odamlarning tabiatini, xulq-atvorini, ijobiy va salbiy xususiyatlarini ochib berish usuli hisoblanadi. Bunda ko'chim hayvonlar va insonlar o'rtasidagi o'xshash fazilatlariga asoslangan holda amalga oshiriladi. Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, “Qutadg'u bilig” asarida qo'llanilgan metaforalar muallifning individual mahoratini ko'rsatibgina qolmay, o'ziga xos bo'lgan uslubini ham belgilab bergan.. Asar matnida qo'llangan metaforalar ma'noni ta'sirchan ifodalashga, denotat xususiyatlari, belgilarini yoritishga, narsa-buyumlar o'rtasidagi o'xshashlikni aks ettirishga ga xizmat qiladi. Shu bilan birgalikda, asardagi mavjud zoonimlarning zohiriy ta'riflari, haqiqatan ham, insonlarning ramzlari sifatida talqin qilinadi. Shuni alohida ta'kidlash o'rinliki, Yusuf Xos Hojibning “Qutadg'u bilig” asarida qo'llanilgan zoonim asosli metaforalar tasviri asarning xalq tiliga va ruhiy holatiga yaqin bo'lishini ta'minlagan. Shu bilan birgalikda, asarning badiiy qimmatini oshirishda muhim rol o'ynagan. Bu baytda hayvonga xos xususiyatlar insonga ko'chirilgan. Hayvonlarning yaxshi, insonga yoqadigan yoki aksincha yoqmaydigan sifatleri asosida atrofimizdagi insonlarni baholash kundalik hayotimizda ko'p uchraydi. Zoonimlarning badiiy ifoda vositasi sifatida qo'llanishi epik asarlar uchun qadimdan an'anaviy tusga kirib qolgan bo'lib, ular birgina metaforalar doirasida chegaralanib qolmagan. Vaholanki, dostonlarda zoonimlarga xoslangan o'xshatish, sifatlash (epitet), metonimik nom ko'chishi va boshqa badiiy tasvir vositalarining qo'llanilishiga doir qadimiy va nodir namunalar ham anchagina uchraydi. Ularning bu kabi xususiyatlarini o'rganish oldimizda turgan galdagi vazifalardan biri hisoblanadi. Badiiy asarlarda uchraydigan mazkur xususiyatlarni hisobga olgan holda ularni keng miqyosda leksik- semantik hamda uslubiy jihatdan tahlil qilish har tomonlama foydalidir.

Inson tirik mavjudot ekan, salbiy va ijobiy xususiyatlarga ega bo'ladi va atrofda insonlar uni shunday qabul qiladi. Shu tufayli insonga turli xildagi zoonim asosli metaforik ma'nolar qo'llaniladi. Bunda ba'zi leksemalar ijobiy, ba'zilar salbiy, ayrim o'rinlarda har ikki ma'noda qo'llanilishi mumkin.

Asardagi zoonim asosidagi metaforalar shirinsuxanlik, erkalash tasvirini yaratish vositasi sifatida ham talqin qilingan. Turkiy xalqlar lingvomadaniyatida “qo'zichog'im”, “toycho'g'im”, “bo'talog'im” kabi hissiyot va ta'sirchanlikka boy bo'lgan metaforalar qo'llanilib

³ Musayev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2005. – B.244.

kelingan. Asarning turli o'rinlarida "qo'zi", "qo'zichog'im" kabi erkalashni ifodalovchi baytlarga duch kelamiz. Xalqimiz qadim-qadimdan chorvachilik bilan shug'ullanganligi sababli turli xil hayvonlar bilan munosabatda bo'lib kelgan hamda kundalik hayotda hayvon nomlari orqali yaqin insonlarini erkalatishgan. Bunday murojaatlarni qadimgi mumtoz adabiyot namunalarida ham uchratishimiz mumkin.

Yayiq ermas ercebu davlat ozi

Na edgu nen erdi bu qut ey qozi

Bu davlat o'zi bevafo-beqaror bo'lmasa edi,

Baxt-davlat qanday yaxshi narsa bo'lar edi, ey qo'zi (QB,487b).

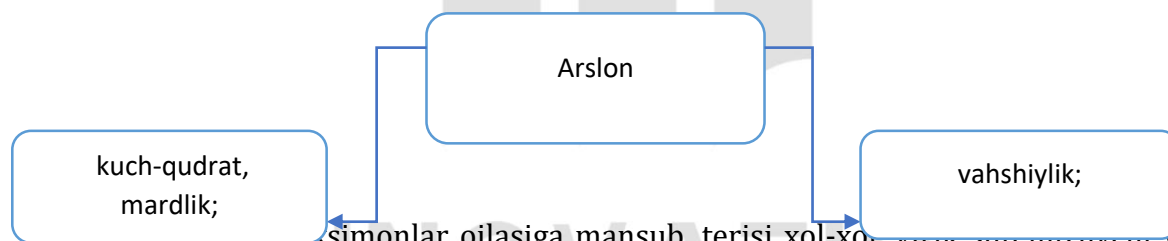
Yağida kör arslan yureki kerek

Qarishtuqta əsri bileki yoriq

Urushda botir, arslin yurakli bo'lish kerak,

Jangga kirganda qoplun bilakli bo'lish kerak (QB, 171).

Arslon – mushuksimonlar oilasiga mansub bahaybat yirtqich sutemizuvchi hayvon; sher. Ko'chma ma'noda bahodir, zabardast, dovyurak odam (shu jonivorga nisbat beriladi). Ya'ni lashkarboshi, askarlar arslondek qo'rqmas botir bo'lishi nazarda tutilgan. Demak, asarda arslon zoonimi quyidagi ma'nolarda qo'llangan:

qo'rqmas mushuksimonlar oilasiga mansub, terisi xol-xol, yirik sutemizuvchi yirtqich hayvon. Qadimgi turkiy tilda ham shunday ma'noni anglatgan bu ot asli *qaplan* tarzida talaffuz qilingan. A.M.Sherbak bu so'zni qo'shma so'z deb talqin qilish tarafdori (arslan so'zini ham qo'shma so'z deydi); uning fikricha, bu so'zning ikkinchi qismi "hayvon" ma'nosini anglatuvchi *an* so'zi bilan ifodalangan; bu so'zning birinchi qismini esa sifat deb qarashga tarafdor; lekin *qapil* sifati manbalarda aks etmagan va bu sifatning ma'nosini A.M.Sherbak men uchun noma'lum deydi. Nazarimizda, *qaplan* so'zi sodda so'z bo'lib, qadimgi turkiy tildagi "*mahkam ushla*" ma'nosini anglatgan *qap* fe'lining kuchaytirish ma'nosini ifodalovchi -la qo'shimchasi qo'shilgan shaklidan -n qo'shimchasi bilan yasalgan; keyinchalik o'zbek tilida a unilari â unililariga almashgan: (qap+ la = qapla) + n = qaplan > qâplân. Bu ma'lumotdan shuni bilishimiz mumkinki, asarda qoplun bilakli birikmasi bekorga keltirilmagan⁴. Yozuvchi zoonimlarni o'z va ko'chma ma'nolarda qo'llash orqali asarining badiiy olamini yanada teranlashtirishga erishgan.

Asardagi zoonim asosidagi ko'chimlarni o'rganish o'sha davr madaniy hayoti xususiyatlari bilan tanishish imkonini berdi. Zero, "Qutadg'u bilig"dagi zoonimlar insonlarning ijobiy va salbiy vaziyatlarni baholay olishi, sodir bo'layotgan voqea-hodisalarni anglashi hamda har bir ishga to'g'ri yondashish singari ijobiy ko'nikmalarni o'zida aks ettirgan. Shuningdek, bu jarayonda hozirda mavjud bo'lmagan hayvon va qushlar haqida ham

⁴ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. IV жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006. – Б.198.

ma'lumotga ega bo'lish mumkin. Bundan tashqari, asarda madaniyatlar mushtarakligi yoki farqli tomonlarini aniqlashga doir ma'lumotlar aniqlandi. Shu bois asardagi zoonim asosli ko'chim turlarini tadqiq qilish tilshunoslikning bir qator masalalarini hal qilishda muhim ahamiyatga egadir.

Yomon ishga yaqinlashma, senga ziyon qiladi,

Yomonlik ilondir, u seni chaqadi, ko'rgin. Bu baytda yomonlik ilonga o'xshatilishi orqali metafora san'ati hosil qilinadi. Hozirgi vaqtda ham yomon insonlar ilonga qiyos qilinadi.

Tönum qöy yünji tap yigüm arpa aş

tügäl boldı dünya maña ay qadaş

Dunyoda o'zimga keragini oldim

qipiq, kepak men uchun yetarli ovqat, kiyimim qo'y yungi (QB,711).

Ushbu baytda bu hayotning o'tkinchiligi, vafosizligi haqida so'z yuritiladi. Umumiy ma'noda kiyim-kechak, ya'ni to'n qo'y yungiga qiyos qilingan. Dunyodagi barcha noz-ne'matlar, kiyim-kechaklar, bir so'z bilan aytganda, moddiy boyliklar barchasi o'tkinchiligi uqtiriladi. O'zg'urmish O'gdulmishga bu dunyodan yuz o'girib, u dunyoga moyil bo'lmoqlikni nasihat qiladi. Bu kabi metaforalar asarda ko'p uchraydi.

Sokinlik va shirin so'zlilik – zakovatlik kishining sifati,

Zakovatsiz kishilar tugal yilqidir.

Yesa, to'ysa va yotsa – bu demak yilqidir

Bu yilqi deganim uning qiliqlari uchundir (QB, 471). Muallif zakovatsiz, bilimsiz kishilarni yilqiga qiyos qilmoqda. Bu o'rinda yilqi so'zi umumiy hayvon ma'nosini ifodalab kelmoqda. Keyingi misrada tanballik qoralangan. Hozirgi vaqtda ham ko'p yeydigan, dangasa insonlarga nisbatan ham hayvon so'zi ishlatiladi. "Moldek yemoq" birikmasini so'zlashuv uslubida uchratishimiz mumkin.

Yozuvchi zoonimlarni o'z va ko'chma ma'nolarda qo'llash orqali asarining badiiy olamini yanada teranlashtirishga erishgan.

"Qutadg'u bilig" asarida bu ko'chim turidan unumli foydalanilgan hamda ko'zlangan maqsadga erishilgan. Yusuf Xos Hojib asarda bo'ri obraziga ko'p marotaba murojaat qilgan. Bo'ri zoonimi turli ma'nolarda kelib, badiiylikni ta'minlovchi asosiy obrazga aylangan. Quyidagi baytda bo'ri zoonimi kuchlilik va jasurlikni emas, balki g'alamislik va ochko'zlikni ifodalab kelgan. Bu ziddiyat xalq og'zaki ijodida ham ko'zga tashlanadi: bo'ri goh mardlik, goh botirlik xususiyatlarini aks ettiruvchi obraz sifatida qo'llansa, goh laqma, noshud kimsalarning ramziy timsoli sifatida namoyon bo'ladi. Qayd etish joizki, dostonda bo'ri bilan bog'liq quyidagi semalar uchraydi.

Qapuğda terildi qamuğ aç böri

ey Elig qoyuğ keδ kuδäzib yüri

Saroyda talay och bo'rilar yig'lgandir,

ey elig, Saroyni juda avaylab saqlab yur (QB,425).

Endi senda bu uchdan biri ham yo'q,

Elga zo'ravon bo'ri qayerdan tegadi

Asarda qo'zi va bo'ri zoonimi o'zaro antonimlik qatorini hosil qilgan. Tabiatda qo'zi va bo'ri bir-biri bilan dushman. Lekin baytda hukmdorning adolatli siyosat olib borishi, hatto qo'zi bilan bo'ridek ikki dushmanning bir-biri bilan aralashib yurishiga sabab bo'lishi chiroyli

tasvir vositasi sifatida beriladi.

Elin etti tuzdi bayudi buδun

bōri qoy bilā suvladi ol ödün.

Elida tartib oʻrnatdi, uni tuzdi, xalq boyidi,

U davrda boʻri qoʻy bilan birga suv ichdi (QB,480).

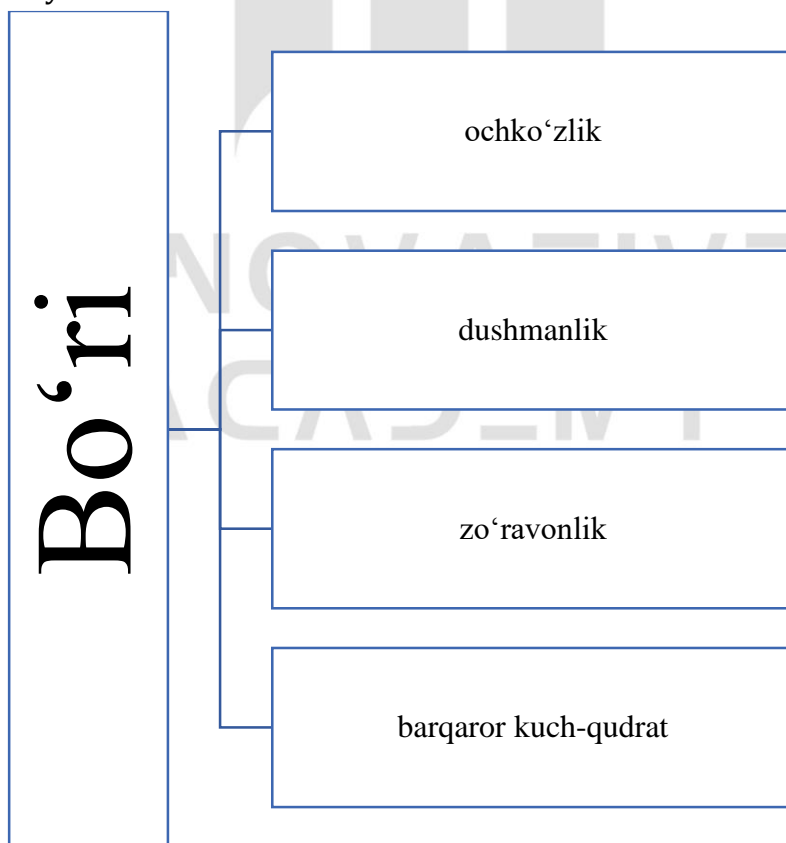
Qutuldi boδun ketti emgāklāri

qozi birlā qotıp yūridi bōri.

Xalq baxtiyor boʻldi, mashaqqatlar aridi,

Qoʻzi bilan boʻri aralashib yurdi (QB, 472).

Bu metafora hodisasi sifatida xalq ichidagi oʻzaro doʻst-dushmanlar, boy-kambagʻallar, amaldor va oddiy xalqning tengligi nazarda tutilgan. Ushbu baytda adolatli podshoning taxtga kelgan paytida xalqning katta-yu kichigi, boy-u kambagʻali baxtiyor boʻlishi, ular oʻrtasida adovatning yoʻqolganligi va tenglikning mavjud boʻlishi oʻz ifodasini topgan. Bu esa odil hukmdor xalqni birday koʻrishi, teng siyosat olib borganidan darak beradi. Yuqoridagi baytlarda hayvonlardagi xususiyatlar inobatga olingan hamda betakror metafora sanʼati yuzaga kelgan. Mazmun jihatdan toʻyingan bu baytdan shuni xulosa qilishimiz mumkinki, Yusuf Xos Hojib xalqparvar, teran fikr egasi ekanligi, hayotda adolatni bosh oʻringa qoʻygan shaxs sifatida namoyon boʻladi.

Yuqoridagi jadvalda asarda keltirilgan boʻri zoonimining qanday maʼnolarda qoʻllanilganini koʻrishimiz mumkin. Demak, bu hayvon Yusuf Xos Hojib davrida ham ikki xil maʼnoda, yaʼni inson feʼl-atvoridagi ham ijobiy, ham salbiy jihatlarni yoritish uchun xizmat qilgan. Zoonim asosidagi badiiy tasvir vositalarining semantik xususiyatlarini oʻrganishda ularning lingvokulturologik jihatdan tahlilini amalga oshirish ham muhim omil hisoblanadi. B. Maslova bu haqida quyidagi fikrlarni keltirib oʻtadi: “Lingvokulturologiyaning asosiy tahlil

tamoyillaridan biri bo'lgan olamning lisoniy manzarasi turli ma'no bunyodkorligini namoyon etuvchi pragmatik semalar asosida tasvirlanadi. Har bir millat dunyoqarashi va olamni anglashi milliy madaniy xususiyatlar zamiridagi olamning lisoniy manzarasi ta'sirida yuz beradi⁵.

Kür arslan bölü berse itqa başı

Bu it barça arslan bölür oz tuşi

Qali bölse it başçisi

Bu arslan bölür barça it saqişi

Ko'rgin agar arslon it(lar)ga bosh bo'lsa,

Bu itlar barchasi uning tengida arslon bo'ladi.

Bu arslon(lar)ga it boshchi bo'lsa,

Bu arslon(lar) barchasi itga teng bo'ladi (QB, 421).

Asarning "Beklar qanday (bo'lishi) kerakligini aytadi" bobida O'gdulmish bek sifatlarini ta'riflar ekan, yuqoridagi to'rtlikni keltiradi. Ushbu to'rtlikda muallif arslon obrazi orqali mard, adolatli lashkarboshini nazarda tutsa, it obrazi orqali pastkash va nokas kishilarni tanqid ostiga oladi. Hayvonlardagi ijobiy va salbiy xususiyatlar bevosita insonlarga ko'chiriladi. Ushbu metaforalar orqali lashkarboshi (umuman har qanday boshliq ham) mard, adolatli bo'lsa, bu sifat lashkarda ham o'z aksini topishi, bilimsiz, qo'rqqoq va pastkash odam bosh bo'lgan lashkarda hatto jasur va mard kishilar ham ilojsiz qolishi ta'kidlanadi.

"Qutadg'u bilig" asarida zoonim asosli metonimiya hodisasi ham ko'zga tashlanadi. Metonimiya yunoncha so'z bo'lib, "qayta nomlash" ma'nosini anglatadi. Metonimiya ham ma'no ko'chirish usullaridan biri bo'lib, bunda "bir predmetning, belgining harakatning nomi boshqasiga o'xshashlik asosida emas, bog'liqlik asosida ko'chiriladi".

Asarda hayvonlar bilan bog'liq burj nomlari keltiriladi. **Qo'zi, arslon, baliq, chayon** burji nomlari shular jumlasidandir. Quyidagi baytlarda zoonimlar burjlarning ramzi, mezoni sifatida ifodalanib, metonimiya hodisasi yuzaga kelishini ta'minlamoqda.

Zerikarli qishni bahor nasimi haydadi,

Musaffo bahor yana davlar yoyini qurdi(ya'ni o'z hukmiga kirdi).

Quyosh qaytdi, yana o'z o'rniga keladi,

Baliq quyrug'idan **qo'zi** burniga ko'chadi (ya'ni quyosh Xut burjidan Xamalga ko'chadi).

Qo'zi – bahorgi yulduz, so'ng Ud keladi,

Erandiz Quchi bilan yaqin yuradi.

*Qo'rqmas **arslon** bilan Bug'doyboshi qo'shnidir,*

*So'ng Ulgu **Chazan** va Yoy eshi bo'ldi.*

Xulosa. Asardagi zoonim asosidagi ko'chimlarni o'rganish o'sha davr madaniy hayoti xususiyatlari bilan tanishish imkonini berdi. Zero, "Qutadg'u bilig"dagi zoonimlar insonlarning ijobiy va salbiy vaziyatlarni baholay olishi, sodir bo'layotgan voqea-hodisalarni anglashi hamda har bir ishga to'g'ri yondashish singari ijobiy ko'nikmalarni o'zida aks ettirgan. Zoonimlar asosidagi ko'chimlarning shaxs yoki predmet tavsifida qo'llanilishi jonivorlarning hayot tarzi, tashqi ko'rinishi, odatlari, xatti- harakatiga asoslanadi. Kishilardagi jamiki ijobiy xususiyatlar va salbiy illatlar ifodasi zoonimlar yaratgan obrazli tasvir asosini tashkil qiladi.

⁵ Маслова В. Лингвокультурология: Учеб. Пособие. – Москва: Академия, 2001. – С.37.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdurahmonov G'. (2011). To'xliyev B., Rustamov A., Dadaboyev H. Qutadg'u bilig. I, II, III, IV, V jildlar. –Toshkent: Jahon print, 2011. – 859 b.
2. Абдурахмонов Ф. Ўзбек халқи ва тилининг шаклланиши ҳақида. – Тошкент, 1999. – 88 б.
3. Абдурахмонов Ф., Шукуров Ш. Ўзбек тилининг тарихий грамматикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1973. – 320 б.
4. Абдурауф Фитрат. Энг эски турк адабиёти намуналари. – Тошкент, Мумтоз сўз, 2008. – 248 б.
5. Арзиев Р. Лексико-стилистические особенности языка поэмы “Кутадғу билик” Юсуфа Хас Хаджиба. Дисс. канд. филол. наук. –Алма-Ата, 1991. – 146 б.
6. Касиева А. Лексико-семантический анализ метафор «Кутадғу билиг». – Бишкек, 2005. – 57 б.
7. Tasleem Sh. “Qutadg'u bilig” dostonining leksik-semantik o'ziga xosliklari. – Toshkent, 2020. – B.56.
8. Тўлаганова Н. Ҳозирги ўзбек шеърлятида бадий санъатларнинг лисоний-услубий таҳлили. Филол. фан. номз...дисс. автореф. – Тошкент, 2008. – 22 б.
9. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. V жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2007. – Б.14.
10. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. I жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2007. – Б.114.
11. Холмуродова М. Холмуродова М. “Кутадғу билиг” лексикаси. Филол. фан. фалс. док. (Phd). дисс. – Тошкент, 2019. – Б. 100.
12. Худойберганава Д. Ўзбек тилидаги бадий матнларнинг антропоцентрик талқини. Филол.фан.док.дисс...автореф. – Тошкент, 2015. – 46 б.
13. Усмонова Ш. Олтой тилларидаги муштарак маиший лексика тадқиқи. Филол. фан. док. дисс. автореф. – Тошкент, 2011. – 42 б.
14. Шамсиддинова Ҳ. Ўзбек тилида сўзларнинг функционал-семантик синонимлари. Филол. фан. док. дисс... автореф. – Тошкент, 1999. – 44б.
15. www.natlib.uz
16. www.ziyonet.uz
17. www.researchgate.net